

УДК 343.343.5

Войтюк Т. Р., аспірант кафедри кримінального права і процесу, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк.

ВІДМОВА ВІД НЕСЕННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (СТАТТЯ 409 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ): ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Метою даної статті є характеристика окремих проблем застосування у судовій практиці частин 2 та 3 ст. 409 КК України, для досягнення якої було поставлено ряд завдань. На їх виконання зроблено наступні основні висновки. Істотними ознаками відмови від виконання правового обов'язку як суспільно небезпечного діяння є наступні: відмова — це активна поведінка суб'єкта (дія), що є усвідомленою та вольовою; відкритий, категоричний і демонстративний характер відмови; одномоментність відмови. Здійснено розмежування відмови від ухилення та невиконання правового обов'язку. Зокрема, ухиляючись від виконання покладених на особу правових обов'язків, вона ніби діє неявно, прямо не заявляючи про небажання щось виконувати; ухилення як суспільно небезпечне діяння може бути вчинено лише у формі бездіяльності («чистої» чи «змішаної»), тоді як відмова — це завжди активна поведінка суб'єкта; демонстративний характер відмови, що не характерно для ухилення та невиконання правового обов'язку; ухилення від виконання правового обов'язку завжди «розтягнуто» у часі, тоді як відмова — це одномоментна дія. Відмова від несення обов'язків військової служби є самостійним складом злочину, відмінним від інших форм ухилення від виконання військового обов'язку, відповідальність за які передбачена у статтях 407, 408, ч. 1 ст. 409 КК України. Типовими випадками відмови від несення обов'язків військової служби у вивчених вирахах є наступні діяння військовослужбовців: власноручне складання рапорту про відмову проходити військову службу та виконувати військові обов'язки; відмова відбутися разом з особовим складом військової частини до зони проведення антитерористичної операції (операції об'єднаних сил); відмова від несення обов'язків військової служби, що виразилася у здачі виданих у користування зброї і боєприпасів та переодягнення у цивільну форму одягу; відмова виконувати військові обов'язки, у присутності особового складу військової частини. У випадку, коли особа не має наміру проходити військову службу та залишає межі військової частини на певний час, її дії потребують кваліфікації за статтями 407 чи 408 КК України залежно від мети, яку переслідує винуватий. Однак якщо, як у вказаному випадку особа не має наміру переховуватися, а робить заяву (усну чи письмову) про небажання проходити військову службу, її дії слід кваліфікувати за частинами 2 або 3 ст. 409 КК України.

Ключові слова: відмова; несення обов'язків військової служби; ухилення; розмежування; кримінальна відповідальність.

*Voytyuk T. R., post-graduate student of the department
criminal law and process East European national
University of Lesia Ukrainka,
Lutsk*

REFUSAL INCURRING OBLIGATORY MILITARY SERVICE (ARTICLE 409 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE): DIFFERENT PROBLEMS OF APPLICATION

***Abstract.** The purpose of the article is to characterize certain problems of application of parts 2 and 3 of Article 409 of the Criminal Code of Ukraine in the case law, for the achievement of which a number of tasks were set. The following main conclusions were made on their implementation. Significant reasons for refusing to perform a legal obligation as a socially dangerous act are the following: refusal is an active behavior of the subject (action) that is conscious and volitional; open, categorical and demonstrative nature of the refusal; one-time refusal. A distinction is made between refusing to evade and non-compliance with a legal obligation. In particular, by avoiding the implementation of legal obligations imposed on a person, it seems to be acting implicitly, without expressly declaring unwillingness to do something; evasion as a socially dangerous act can be committed only in the form of inactivity ("pure" or "mixed"), whereas refusal is always an active behavior of the subject; demonstrative nature of the refusal, which is not typical for evasion and non-fulfillment of the legal obligation; evasion from the performance of a legal obligation is always "stretched" in time, while refusal is a one-step action. The refusal to perform military service duties is an independent crime, different from other forms of evasion from the execution of a military duty, the responsibility for which is provided for in Articles 407, 408, paragraph 1 of Article 409 of the Criminal Code of Ukraine. Typical cases of refusal to carry out military service duties in the examined sentences are the following acts of servicemen: self-compilation of a report on refusal to undergo military service and to perform military duties; refusal to accompany the personnel of the military unit to the area of the anti-terrorist operation (operations of the united forces); refusal to carry out military service duties, expressed in the handing over of weapons and ammunition issued for use and changing clothes into civilian form; refusal to perform military duties, in the presence of personnel of the military unit. In the event that a person does not intend to take military service and leaves the military unit for a certain time, its actions require qualification under Articles 407 or 408 of the Criminal Code of Ukraine depending on the purpose pursued by the guilty party. However, if, in this case, the person does not intend to hide, but makes a statement (oral or written) about reluctance to take military service, its actions should be qualified according to parts 2 or 3 of Article 409 of the Criminal Code of Ukraine.*

Key words: refusal; carrying out the duties of military service; evasion; distinction; criminal liability.

JEL: K 40.

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2019-08-17>

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 65 Конституції України одним з обов'язків громадянина України є захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Як зазначено у часині другій цієї статті, громадяни відбувають військову службу відповідно до закону [1]. Відповідний суб'єктивний обов'язок є складовою правового статусу громадянина України. В умовах антитерористичної операції, яка трансформувалася у операцію об'єднаних сил [2], будь-яке ухилення від виконання військового обов'язку здатне спричинити істотну шкоду порядку суспільних відносин здійснення такої операції. Однією з форм ухилення є відмова від несення обов'язків військової служби, відповідальність за яку передбачена у частинах 2 або 3 ст. 409 Кримінального кодексу України (КК України). Зауважимо, що кримінально-правова характеристика відповідного складу злочину становить собою спеціальне дослідження кримінальної відповідальності за відмову від виконання правового обов'язку, яка є маловивченою у теорії кримінального права України.

Постановка завдання. Основною *метою* цієї статті є характеристика окремих проблем застосування у судовій практиці частин 2 та 3 ст. 409 КК України. Для досягнення поставленої мети вбачається за необхідне вирішення таких *завдань*: 1) виявити основні ознаки відмови як суспільно небезпечного діяння; 2) виявити розмежувальні ознаки між відмовою та іншими формами ухилення від виконання військового обов'язку; 3) проаналізувати вироки, постановлені по частинах 2 або 3 ст. 409 КК України; 4) виявити типові випадки кваліфікації дій особи як відмови від виконання військового обов'язку, а також помилки, які мають місце відносно кваліфікації дій особи за частинами 2 або 3 ст. 409 КК України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема кримінально-правової характеристики ухилення від виконання обов'язків військової служби вивчалася у працях наступних науковців: П. П. Андрушко, Д. М. Апкаєв, В. П. Бодаєвський, Л. П. Брич, В. А. Бугайов, М. Б. Головка, С. М. Горелов, Н. О. Гуторова, М. І. Карпенко, Т. Ю. Касько, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, А. М. Ониськів, М. М. Сенько, М. С. Туркот, М. І. Панов, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, П. Л. Фріс, М. Ш. Шайдаєв, С. Д. Шапченко та інші. Проте у їх працях здебільшого висвітлюються проблеми тлумачення та застосування ч. 1 ст. 409 КК України, в якій передбачається відповідальність за ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману. Ураховуючи викладене вище, вивчення проблеми застосування норми про відмову від несення обов'язків військової служби є актуальною та новою у теорії кримінального права України.

Виклад основного матеріалу. З точки зору етимології поняття «відмова» в українській мові означає «відповідь про небажання або неможливість виконати прохання, наказ і т. ін.» [3, с. 174]. Безумовно, слово «відмова» (іменник) походить від дієслова «відмовлятися», що в українській мові означає «не погоджуватися що-небудь робити. Переставати діяти (про частини людського організму). Наводити які-небудь докази, часом вигадані, щоб не виконати прохання, наказу» [3, с. 174]. Достатньо широким є синонімічний ряд слова «відмовити»: «зректися, відкасуватися, відхрещуватися, зрікатися, відказувати, відходити, відраджувати, переставати діяти, облишати, умивати руки» [4, с. 56]. Таким чином, лексема «відмова» може розумітися як лексична тотожність таким поняттям, що відбивають такі дії та стани, як виняток, незгода, відхилення, заперечення, припинення. На нашу думку, істотними ознаками поняття «відмова» як суспільно небезпечного діяння є його відкритий, категоричний і демонстративний характер та одномоментність. Саме виходячи з цих ознак ми будемо виходити під час характеристики відмови від несення обов'язків військової служби.

Характеризуючи відмову як суспільно небезпечне діяння у складі злочину, передбаченому частинах 2 або 3 ст. 409 КК України, науковці зазвичай вказують наступне. Наприклад, на думку С.О. Харитонова, «відмова від несення обов'язків військової служби з об'єктивної сторони характеризується тим, що військовослужбовець відкрито, не вдаючись до обману, усно, письмово чи в інший спосіб виражає своє небажання нести військову службу або виконувати окремі її обов'язки і фактично припиняє їх виконання. Відмова можлива у двох формах. По-перше, у формі відкритої заяви про небажання нести військову службу з подальшим фактичним припиненням виконання обов'язків за нею. При цьому сама лише така заява, якою б категоричною вона не була, не може розглядатися як відмова від несення обов'язків військової служби, якщо вона не супроводжується фактичним припиненням їх виконання. По-друге, у формі явного, фактичного припинення виконання обов'язків військової служби, хоча б це не супроводжувалося відповідною заявою (військовослужбовець демонстративно не виконує своїх обов'язків, ігнорує вимоги командира нести службу)» [5, с. 70]. На думку М. І. Хавронюка, відмова від несення обов'язків військової служби — це «найзухваліша форма злочину, передбаченого ст. 409, — полягає в тому, що військовослужбовець відкрито, не вдаючись до обману, заявляє про своє небажання нести такі обов'язки та/або фактично припиняє їх виконувати. Тобто зазначена відмова може полягати і в бездіяльності — коли військовослужбовець, хоч і перебуває на території військової частини (у місці служби) (або, якщо він є, наприклад, особою офіцерського складу, систематично з'являється на службу), але демонстративно не виконує обов'язків військової служби, явно ігноруючи встановлений порядок її проходження» [6, с. 1161–1162]. А.М. Ониськів вважає, що відмова від несення обов'язків військової служби — це бездіяльність військовослужбовця, яка полягає у невиконанні ним

військового обов'язку. При цьому саме невиконання може носити як пасивний, так і активний характер і на кваліфікацію не впливає [7, с. 156; 8, с. 199, 202].

Звернемо увагу на те, що відмова від несення обов'язків військової служби є самостійним складом злочину, відмінним від інших форм ухилення від виконання військового обов'язку, відповідальність за які передбачена у статтях 407, 408, ч. 1 ст. 409 КК України. Це означає, що під час кримінально-правової кваліфікації відповідні діяння слід розмежовувати. При цьому, на нашу думку, слід виходити з того, що для ухилення нехарактерна конотація прямоти, чіткості та явної вираженості. Ухиляючись від покладених правових обов'язків, особа ніби діє неявно, прямо не заявляючи про небажання щось виконувати. При цьому ухилення як суспільно небезпечне діяння може бути вчинене лише у формі бездіяльності («чистої» чи «змішаної»), тоді як відмова, як зазначалося вище, — це завжди активна поведінка суб'єкта. Для відмови, на відміну від ухилення, характерний демонстративний характер дій особи, що й становить сутність відповідного поняття, є його серцевиною. Відмова може бути усною, письмовою. Водночас, на нашу думку, відмова не може мати місця у формі конклюдентних дій, оскільки у цьому випадку слід вести мову про ухилення від виконання правового обов'язку. Ухилення з об'єктивної сторони завжди «розтягнуті» у часі, тоді як відмова від виконання правового обов'язку — це завжди одномоментна дія. Тому у випадку наявності ознак ухилення від виконання обов'язків військової служби дії особи не можна кваліфікувати за частиною 2 або 3 ст. 409 КК України як відмову. Кваліфікацію за цією частиною статті можлива у випадку відсутності у діянні винуватої особи ознак складів злочинів, передбачених у статтях 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби), 408 (дезертирство), ч. 1 ст. 409 (ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману).

У судовій практиці не повною мірою визначаються ознаки відмови як суспільно небезпечного діяння. З метою вивчення цієї практики та виявлення правозастосовних помилок нами було проаналізовано 30 вироків, в яких особі інкримінувалася відмова від несення обов'язків військової служби (частини 2 або 3 ст. 409 КК України). Як вбачається, суди правильно ставлять особі у вину відповідний склад злочину у наступних випадках:

– власноручне складання військовослужбовцем рапорту про те, що він відмовляється проходити військову службу в Збройних Силах України та виконувати службові обов'язки за посадою (вироки Ленінського районного суду м. Кіровограда від 16 грудня 2014 року у справі № 405/9952/14-к [9]);

– відмова відбутти разом з особовим складом військової частини до зони проведення антитерористичної операції на Сході України (вирок Кодимського районного суду Одеської області від 23 травня 2017 року у справі № 503/539/15-к [10]);

– відкрита відмова від несення обов'язків військової служби з охорони державного кордону з Російською Федерацією у районі проведення антитерористичної операції, що виразилася у здачі виданих у користування зброї і боєприпасів та переодягнення у цивільну форму одягу (вирок Київського районного суду м. Одеси від 25 березня 2015 року у справі № 520/1796/15-к) [11];

– відкрита відмова виконувати обов'язки за посадою механіка взводу батареї управління, на якій проходив військову службу, у присутності особового складу батареї управління військової частини (вирок Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 8 квітня 2015 року у справі № 541/3427/14-к) [12].

При цьому в окремих з них вказується на те, що така відмова була відкритою та здійснена без застосування обману [10]. Таким чином, суди намагаються визначити істотні ознаки відмови як суспільно небезпечного діяння та розмежувати його з суміжними складами злочинів.

В багатьох судових вироках не уточнюється, у чому саме полягала відмова від несення обов'язків військової служби. Наприклад, у вирокі Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 27 вересня 2016 року № 203/3054/16-вказано, що Особа-1 відмовився вибути до навчального центру у м. Львів у складі команди В0421 [13]

Суди, окрім того, у багатьох випадках не звертають уваги на розмежувальні ознаки між відмовою від несення обов'язків військової служби та іншими формами ухилення від виконання правового обов'язку, все ж дають правильну кваліфікацію вчиненому. Наприклад, згідно з вирокі Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 6 червня 2016 року у справі № 401/645/16-к Особи-1 інкримінувалося вчинення відмови від несення обов'язків військової служби, а фактичні обставини описувалися наступним чином: Особа-1 самостійно залишив територію Світловодсько-Онуфріївського ОРВК убувши у невідомому напрямку, відмовившись тим самим від несення зазначених обов'язків військової служби та ухилившись від їх виконання в подальшому, про що власноруч зазначив у відповідній заяві від 17 серпня 2015 року на ім'я військового комісара Світловодсько-Онуфріївського ОРВК [14]. На нашу думку, дії Особи-1 у вказаному випадку були кваліфіковані правильно та правильно розмежовані від інших форм ухилення від виконання військового обов'язку. Так, у випадку, коли особа не має наміру проходити військову службу та залишає межі військової частини на певний час, її дії потребують кваліфікації за статтями 407 чи 408 КК України залежно від мети, яку переслідує винуватий. Однак якщо, як у вказаному випадку особа не має наміру переховуватися, а робить заяву (усну чи письмову) про небажання проходити військову службу, її дії слід кваліфікувати за ч. 2 або 3 ст. 409 КК України як відмова від несення обов'язків військової служби.

Навпаки, вважаємо неправильною кваліфікацію діянь винуватого у вирокі Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 8 травня 2018 року у справі № 333/1702/18 [15]. Так, фактичний склад кримінального

правопорушення викладено наступним чином: Особа-1 самостійно залишив територію обласного збірного пункту Запорізького ОВК, відкрито відмовившись тим самим від несення обов'язків військової служби та з вказаного часу фактично ухилився від їх виконання в подальшому. У цьому судовому рішенні суд вбачає відмову від виконання обов'язків військової служби у тому, що військовослужбовець залишив межі місця служби, що не можна вважати правильним. Адже, як зазначалося вище, відмова від несення обов'язків військової служби може інкримінуватися лише у тому випадку, коли у вчиненому відсутні ознаки складів інших злочинів, що полягають в ухиленні від виконання військових обов'язків. У вказаному випадку, на нашу думку, військовослужбовцю доцільно інкримінувати наявність одного зі складів злочинів, передбачених у статтях 407 або 408 КК України.

Про наявність відмови від несення обов'язків військової служби свідчить також і та обставина, що винуватий спочатку відмовляється виконувати свій військовий обов'язок, а вже згодом залишає межі військової частини або місця служби. Такий варіант протиправної поведінки військовослужбовця описано у вироку Держинського міського суду Донецької області від 26 лютого 2016 року у справі № 225/907/16-к [16].

Висновки. З викладеного вище можна зробити наступні висновки:

1) істотними ознаками відмови від виконання правового обов'язку як суспільно небезпечного діяння є наступні: відмова — це активна поведінка суб'єкта (дія), що є усвідомленою та вольовою; відкритий, категоричний і демонстративний характер відмови; одномоментність відмови;

2) здійснено розмежування відмови від ухилення та невиконання правового обов'язку. Зокрема, ухиляючись від виконання покладених на особу правових обов'язків, вона ніби діє неявно, прямо не заявляючи про небажання щось виконувати; ухилення як суспільно небезпечне діяння може бути вчинено лише у формі бездіяльності («чистої» чи «змішаної»), тоді як відмова — це завжди активна поведінка суб'єкта; демонстративний характер відмови, що не характерно для ухилення та невиконання правового обов'язку; ухилення від виконання правового обов'язку завжди «розтягнуто» у часі, тоді як відмова — це одномоментна дія;

3) відмова від несення обов'язків військової служби є самостійним складом злочину, відмінним від інших форм ухилення від виконання військового обов'язку, відповідальність за які передбачена у статтях 407, 408, ч. 1 ст. 409 КК України. Це означає, що під час кримінально-правової кваліфікації відповідні діяння слід розмежовувати. Кваліфікація за частинам 2 або 3 ст. 409 КК України можлива у випадку відсутності у діянні винуватої особи ознак складів злочинів, передбачених у статтях 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби), 408 (дезертирство), ч. 1 ст. 409 (ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману);

4) типовими випадками відмови від несення обов'язків військової служби у вивчених вироках здебільшого є наступні діяння

військовослужбовців: власноручне складання рапорту про те, що він відмовляється проходити військову службу та виконувати військові обов'язки; відмова відбути разом з особовим складом військової частини до зони проведення антитерористичної операції (операції об'єднаних сил) на Сході України; відмова від несення обов'язків військової служби, що виразилася у здачі виданих у користування зброї і боєприпасів та переодягнення у цивільну форму одягу; відмова виконувати військові обов'язки, у присутності особового складу військової частини;

5) у випадку, коли особа не має наміру проходити військову службу та залишає межі військової частини на певний час, її дії потребують кваліфікації за статтями 407 чи 408 КК України залежно від мети, яку переслідує винуватий. Однак якщо, як у вказаному випадку особа не має наміру переховуватися, а робить заяву (усну чи письмову) про небажання проходити військову службу, її дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 409 КК України як відмова від несення обов'язків військової служби.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 16.04.2019).
2. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення 16.04.2019).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 4-те вид., опрацьоване і значно доповнене. — Львів : БаК, 2012. — 523 с.
5. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.; за ред. М. І. Панова. — Харків : Право, 2011. — 184 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. — Київ : Юридична думка, 2010. — 1288 с.
7. Ониськів А. М. Відмова від несення військової служби: проблеми тлумачення та правозастосування. II Львівський форум кримінальної юстиції «Правова реформа у сфері кримінальної юстиції: ключові параметри та прогноз подальшого розвитку»: збірка тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, вересня 2016 року). — Київ : Ваіте, 2016. — С. 155–158.

8. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дис. канд. юрид. наук. — Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. — 268 с.
9. Вирок Ленінського районного суду м. Кіровограда від 16 грудня 2014 року у справі № 405/9952/14-к. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41916327> (дата звернення 16.04.2019).
10. Вирок Кодимського районного суду Одеської області від 23 травня 2017 року у справі № 503/539/15-к. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66633494> (дата звернення 16.04.2019).
11. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 25 березня 2015 року у справі № 520/1796/15-к. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43262808> (дата звернення 16.04.2019).
12. Вирок Миргородського міськрайонного суду Полтавської області від 8 квітня 2015 року у справі № 541/3427/14-к. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43483661> (дата звернення 16.04.2019).
13. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 27 вересня 2016 року № 203/3054/16-к. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61577000> (дата звернення 16.04.2019).
14. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 6 червня 2016 року у справі № 401/645/16-к. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58289492> (дата звернення 16.04.2019).
15. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 8 травня 2018 року у справі № 333/1702/18. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73851162> (дата звернення 16.04.2019).
16. Вирок Держинського міського суду Донецької області від 26 лютого 2016 року у справі № 225/907/16-к. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56169228> (дата звернення 16.04.2019).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia 16.04.2019).
2. Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnogo suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donets'kij ta Luhans'kij oblastej: Zakon Ukrainy vid 18 sichnia 2018 roku № 2268-VIII.

- [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (data zvernennia 16.04.2019).
3. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. — Kyiv; Irpin' : VTF «Perun», 2005. — 1728 s.
 4. Karavans'kyj S. Praktychnyj slovnyk synonimiv ukrains'koi movy. 4-te vyd., oprats'ovane i znachno dopovnene. — L'viv : BaK, 2012. — 523 s.
 5. Zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia vijs'kovoї sluzhby (vijs'kovi zlochyny) : navch. posib. / H. M. Anisimov, Yu. P. Dziuba, V. I. Kasyniuk ta in.; za red. M. I. Panova. — Kharkiv : Pravo, 2011. — 184 s.
 6. Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy / Za red. M.I. Mel'nyka, M.I. Khavroniuka. 7-me vyd., pererobl. ta dopov. — Kyiv : Yurydychna dumka, 2010. — 1288 s.
 7. Onys'kiv A. M. Vidmova vid nesennia vijs'kovoї sluzhby: problemy tlumachennia ta pravozastosuvannia. II L'vivs'kyj forum kryminal'noi iustytzii «Pravova reforma u sferi kryminal'noi iustytzii: kliuchovi parametry ta prohnoz podal'shoho rozvytku»: zbirka tez mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. L'viv, veresnia 2016 roku). — Kyiv : Vaite, 2016. — S. 155–158.
 8. Onys'kiv A. M. Kryminal'na vidpovidal'nist' za porushennia poriadku prokhodzhennia vijs'kovoї sluzhby, vchyneni v umovakh osoblyvoho periodu abo v bojovij obstanovtsi: dys. kand. iuryd. nauk. — Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2017. — 268 s.
 9. Vyrok Lenins'koho rajonnoho sudu m. Kirovohrada vid 16 hrudnia 2014 roku u spravi № 405/9952/14-k. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41916327> (data zvernennia 16.04.2019).
 10. Vyrok Kodym'skoho rajonnoho sudu Odes'koi oblasti vid 23 travnia 2017 roku u spravi № 503/539/15-k. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66633494> (data zvernennia 16.04.2019).
 11. Vyrok Kyivs'koho rajonnoho sudu m. Odesy vid 25 bereznia 2015 roku u spravi № 520/1796/15-k. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43262808> (data zvernennia 16.04.2019).
 12. Vyrok Myrhorods'koho mis'krajonnoho sudu Poltavs'koi oblasti vid 8 kvitnia 2015 roku u spravi № 541/3427/14-k. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43483661> (data zvernennia 16.04.2019).
 13. Vyrok Kirovs'koho rajonnoho sudu m. Dnipropetrovs'ka vid 27 veresnia 2016 roku № 203/3054/16-k. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61577000> (data zvernennia 16.04.2019).
 14. Vyrok Svitlovods'koho mis'krajonnoho sudu Kirovohrads'koi oblasti vid 6 chervnia 2016 roku u spravi № 401/645/16-k. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58289492> (data zvernennia 16.04.2019).

15. Vyrok Komunars'koho rajonnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 8 travnia 2018 roku u spravi № 333/1702/18. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73851162> (data zvernennia 16.04.2019).
16. Vyrok Dzerzhyns'koho mis'koho sudu Donets'koi oblasti vid 26 liutoho 2016 roku u spravi № 225/907/16-k. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: URL.: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56169228> (data zvernennia 16.04.2019).